

Горькая Война

1990

5

ваних спочатку усно. Це допомагає «відчути», усвідомити якісні відмінності звукових систем російської та української мов, удосконалити вимовні уміння і на базі їх формувати правописні.

Принцип комплексного підходу до формування мовленнєвих умінь

Мовленнєві уміння — складні. Вони охоплюють словниковий запас, орфоепічні та граматичні уміння, тому формуються комплексно, у взаємозв'язку і знаходять свій вихід у мовленні. Скажімо, опанування орфоепічних норм тісно поєднане з вимовою окремих слів. Але в мовному потоці вони пов'язані між собою, тому треба оволодіти граматичними уміннями. Таким чином, комплексний підхід до формування мовленнєвих умінь, як і попередній принцип, впливає з психолінгвістичної природи мовлення.

Принцип комунікативної спрямованості навчання

Для чого учні опановують українську мову? Для того, щоб спілкуватися нею усно й писемно. Такі уміння формуються тільки в ході мовленнєвої діяльності. Отже, за цим принципом навчальний процес на уроках української мови має комунікативну спрямованість. Це досягається за допомогою ситуативних вправ, комунікативних завдань (наприклад: поясни Незнайкові..., поділись враженнями з товаришами про... і т. д.).

Удосконаленню читання молодших школярів наш журнал приділяє неослабну увагу. І науковці, і вчителі-практики вважають, що чим краще дитина читає, тим легше й повніше засвоює навчальний матеріал з будь-яких предметів.

Торік у № 11 «Початкова школа» вмістила рекомендації харківського професора І. Т. Федоренка у статті І. Г. Пальченка «Про вдосконалення техніки читання». У № 2 ц. р. корисна для класоводів стаття Л. В. Живицької «Запобігання інтерференції на уроках читання». Продовжуємо цикл, присвячений поліпшенню читацьких умінь, публікаціями Н. Ф. Скрипченко та Н. П. Трофимович.

Принцип врахування знань з рідної мови

У методиці навчання другої близькоспорідненої мови він — один з основних і реалізується врахуванням спільного і відмінного у матеріалі російської та української мов. Залежно від цього визначається навчальна мета, актуалізуються знання, засвоєні на уроках російської мови (якщо матеріал спільний), коректуються (якщо збіг частковий) чи формуються нові знання та вміння (якщо матеріал спеціальний). Відповідно добираються ті чи інші методичні прийоми, практичні вправи тощо.

Врахування знань з рідної мови зобов'язує вчителя добиватися міцності і свідомості їх в учнів, щоб використовувати як опорні.

Крім того, реалізація цього принципу потребує випереджувального вивчення матеріалу російської мови, що має знайти своє місце у навчальних планах та при врахуванні тих чи інших тем з російської й української мов.

Врахування спільного (повністю чи частково), а також відмінного вносить певну специфіку не лише в навчальний процес, а й у способи викладу мовного матеріалу в підручниках з української мови для шкіл з російською мовою навчання в Українській РСР.

Усі розглянуті принципи взаємопов'язані.

Н. Ф. СКРИПЧЕНКО,

канд. пед. наук,
ст. науковий співробітник НДІ педагогіки УРСР

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КЛАСНОГО Й ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

У початкових класах учень має оволодіти читацькими і мовленнєвими навичками та уміннями, способами роботи над художніми й науково-пізнавальними текстами, дитячою і навчальною книжкою, орієнтуватися у світі дитячих книжок, періодиці, довідковій літературі, бути готовим до навчання в середній ланці школи на основі розвиненого в нього інтересу до читання, до книжки.

Крім цих загальних вимог, випускник трирічної (чотирирічної) початкової школи має оволодіти і власне читанням як предметом, і як засобом для опанування інших предметів, зокрема: правильно читати будь-який текст на уроках і поза

ними, з умінням орієнтуватися у навчальній книжці — знаходити текст, завдання, ілюстрації, розуміти зміст; самостійно добирати книжку, користуватися каталогом, довідковою літературою і дитячою періодикою — журналом, газетою; планувати й аналізувати свою роботу, оцінювати товаришеву, обґрунтовувати, доводити власні судження, а отже, зіставляти, порівнювати, виділяти головне, уміти слухати і чути докази іншого; говорити у належному темпі та ін.

Закінчуючи початкову ланку школи, учень має навчитися читати свідомо, правильно, виразно невідомий текст цілими словами вголос (до 100 слів за 1 хв) і мовчки (на 50—60 слів швидше, ніж уголос). Це той мінімальний рівень, без якого не можна успішно оволодівати основами наук у середніх класах, де сьогодні дітям пропонується від 8 до 10 сторінок текстового матеріалу для самостійного опрацювання. Багато це чи мало? Питання риторичне. Дати на нього позитивну відповідь — складно. Не дивлячись на те, що учневі 3—4 випускного класу також пропонується від 4 до 5 сторінок текстового матеріалу для самостійного опрацювання. Але тут, очевидно, має значення і технічна сторона цього питання, наповнюваність сторінок, складність навчального матеріалу, диференційований підхід, індивідуалізація завдань тощо.

Брак наукових прогнозів, виражених, перевірених даних про «можливість» та «неможливість» у наступності і перспективність для кожного навчального предмета створює підстави для закидів як педагогічній науці, так і МНО республіки з боку окремих дослідників (І. Г. Пальченко, В. Н. Зайцев) щодо занижених норм у початковій ланці школи з окремих якостей читання (темпу).

На їх думку, в середній ланці школи учень може успішно оволодівати текстовим матеріалом з будь-якого навчального предмета, якщо володіє темпом читання вголос 120—150 слів за хвилину. Менша кількість призводить до посереднього засвоєння навчального матеріалу. Насправді, це досить прямолінійне розуміння залежностей. Автори, очевидно, мало враховують вікові та індивідуальні особливості молодших школярів. У багатьох випадках вони пропонують учням початкових класів такі завдання, що під силу тільки у середніх класах. Про це свідчать пропозиції авторів використовувати ігри, наповнені географічним, історичним, літературним і музичним змістом чи записом назв предметів, які зникли

з класу (столу), щоденною перевіркою своїх досягнень дітьми тощо. Тобто все те, що має проводитися в середній ланці школи. Варто нагадати і про те, що «динамічне» читання одеських дослідників та «розвиток оперативної пам'яті» харківського професора виникли майже одночасно і мають спільну основу. Застосування обох систем дає найкращі результати в середній і старшій ланках школи. У початкових класах, особливо випускних (3—4), над цими питаннями варто замислюватися кожному класоводові. Розвиток дитини важко передбачити. Буває дуже часто так, що учень, опанувавши самостійно спосіб читання в 3—4 роки, має в школі або високі показники у засвоєнні знань, або цілком посередні. Через погане харчування, нинішні умови сімейного виховання, екологічну кризу тощо багато (часто до 30%) дітей приходять у школу не готовими до навчання за всіма належними вимогами. І якщо ці школярі за 3—4 роки оволодівають хоча б мінімальними рівнями якостей читання, то й це можна вважати успіхом класовода.

Цю сьогоднішню реальність має враховувати середня і старша ланка школи. Освіта, як відомо, у нас безперервна, тож і в наступності вона виявляється для кожної дитини по-різному — залежно від фізичного й інтелектуального розвитку. На жаль, такої тенденції протягом багатьох десятиріч не спостерігається. Для середньої ланки школи досі не визначено хоча б тих орієнтовних показників, які існують у початковій щодо способів, видів, якості читання, обсягу мовних знань і вмінь.

Думається, що розв'язувати цю проблему початкова і середня ланки школи мають злагоджено.

В останні 5—8 років понад 40% 3—4-класників у своєму темпі читання перевищують програмові вимоги, про що згадують дослідники. Але, звичайно, це не межа досягнень.

Педагоги-новатори, вчителі-майстри сьогодні довели, що можна сформувати у дітей (без введення «динамічного читання» чи тільки з його елементами) досить високі рівні навичок свідомого, виразного, в міру швидкого, правильного читання. У Г. В. Голод (з Івано-Франківщини) тільки 3,2% учнів 2 класу читають на рівні програмових вимог, а решта — краще. А вчителька В. П. Антипець (СШ № 16 м. Чернігова) зуміла сформувати практично в усіх третьокласників правильне, усвідомлене читання при темпі 125 і більше слів за хвилину.

І таких педагогів не одиниці, а тисячі. Досвід їхньої роботи свідчить і про те, що, формуючи це уміння в учнів 3-річної і 4-річної школи, вони особливу увагу звертають на першу частину програмових вимог — навчити читати правильно, свідомо, виразно. Саме за допомогою цих якостей дитина найкраще виражає розуміння смислу читаного і ставлення до нього. Не залишаючи при цьому без уваги й темпу. Класоводи не сприймають обумовлені програмою кількісні показники швидкості у I та II півріччях навчального року завищеними чи заниженими. Вони знають, що довести до такого рівня мовленнєвий апарат дитини (чітко вимовляти звуки у словах, реченнях, не допускаючи спотворень при першому читанні невідомого тексту) означає гарантувати повне розуміння прочитаного і поступовий перехід до мовчазного опанування будь-якого навчального тексту з високим коефіцієнтом (85—90%) розуміння змісту. Тому, природно, учні в таких учителів досягають значно вищих показників.

На жаль, це не загальна тенденція. Ще багато існує невикористаних резервів, які допомогли б поліпшити техніку читання, розширити літературну освіту молодших школярів, навчити їх працювати над будь-яким текстом, виховувати моральні цінності.

Що стосується саме техніки читання, то тут варто звернути увагу кожного вчителя на те, що лежить у нього під руками. Адже на кожному уроці математики класовод обов'язково застосовує усну чи письмову лічбу для засвоєння нових знань, повторення, поглиблення або розширення їх. На уроках читання варто запровадити обов'язкове напівголосне, самостійне, розраховане на певний час (від 1,5 до 3,5 хв) читання тексту, який буде опрацьовуватися; самостійне напівголосне (мовчазне) читання певної частини (всього) тексту за спеціальним спрямуванням: без жодної помилки; швидко (скоромовкою), але запам'ятати найбільше; поставити за прочитаним 3—5 запитань товаришеві; використати вправи у перечитуванні (різним темпом) слів, поданих після тексту в підручниках (або винесених на дошку); двічі-тричі («змагальне») перечитати певні частини тексту і спостерігати за власними успіхами (за збільшенням кількості слів від початку читання до кінця); засвоювати будь-який текст на уроці знову протягом певного часу (3—4 хв) найкраще з книжки для позакласного читання. Такі вправління дають змогу розвивати не лише техніку читання,

а й пізнавальні можливості дитини, залучати її до мистецтва слова. Для техніки самого вміння велике значення має не стільки тривалість вправління, скільки його частотність.

Чимало невикористаних резервів містить і початковий етап. Сьогодні понад 70% семирічних першокласників уміють читати (буквами, складами, словами), тож опанувати грамоту вони можуть за 1,5—2 місяці, значно удосконаливши свою техніку читання не лише на букварних, а й на додаткових текстах. Диференціювання за рівнем можливостей учнів дасть змогу виявляти обдарованих дітей і розвивати їхні природні задатки.

Думається, що є всі можливості за допомогою диференційованих завдань, спрямованих на колективну, групову, індивідуальну форми роботи, прискорити перехід від аналітичного до синтетичного читання шестиліток і семиліток, які відстають. Йдеться про становлення цілісних прийомів читання на рівні слова: у наших підручниках — *злиття*, у практиці окремих учителів — *пара звуків* — *склад*, а потім словосполучення (речення). Дія відтворення звукової структури слова, усвідомленої на етапі аналітичному, поступово згортається й переходить у внутрішній план, стаючи операцією у складі повної усвідомленої дії — осмислення речення або початку фразового читання.

Тут знадобляться рекомендації досвідчених класоводів для розвитку правильного дихання, рухливості органів мовлення, зорової пам'яті, миттєвого сприймання, розширення читацького поля, інтонації.

Розважливо треба підходити до становлення в того чи іншого школяра умінь і навичок читання. Адже це дуже складний психолого-фізіологічний процес, особливо для дитини 1—2 класу, надзвичайна відповідальність. Становлення способу читання — злиття двох-трьох букв і їх вимова часом забирає в учня забагато сил та енергії, тому не можна відразу вимагати повного усвідомлення, швидкого відтворення. Тут бажано дати спочатку елементарні знання, уміння й навички на доступних для кожної дитини рівнях, а потім (2—4 кл., 2—3 кл.) удосконалювати їх. При цьому вчитель має виходити з індивідуальних особливостей кожного учня, а не всього класу.

Гуманізація навчання сприятиме тому, що керівники шкіл правильно сприйматимуть роботу класовода — не лише перевірки «техніки читання», які стали справжньою екзекуцією, стресами для

дітей і вчителів. Очевидно, можна так організувати з дітьми роботу і на уроках і поза ними, що вони самі будуть зацікавлені краще вчитися. Це ділові та дидактичні ігри, самоперевірка дитини, взаємоперевірки через певний час (тиждень, місяць, півтора). Враховувати доцільно приріст слів за цей час, а не загальну їх кількість.

Крім техніки читання, класовод навчає вихованців оволодівати основами літературної освіти, багато читати, виявляти інтерес до книжки як джерела знань і духовної цінності, розвивати літературний і художній смаки, грамотно сприймати і реалізувати пізнавальні можливості літератури.

Навчання читати, виховання літературою в початкових класах відбувається на тих же методологічних і теоретичних основах, що і в середній ланці, проте з урахуванням віку дітей і законів гармонійного розвитку особистості. Через це особливе значення тут відводиться розвиткові уяви, творчої фантазії школяра, його індивідуальності; класні та позакласні заняття часто проводять за законами гри, літературної театралізованої діяльності з використанням музики, образотворчого мистецтва при активній участі дітей (вечори і ранки казок, пісень, хороводів, веснянок, гаївок, рідного слова серед природи, «уроки мислення»), чиста літературна творчість молодших школярів — складання казок, загадок, розповідей, написання віршів, літературних альманахів тощо.

Учень поступово накопичує уявлення про художній твір як мистецтво слова і практично ознайомлюється з народною творчістю, творами сучасної та класичної літератури, кращих майстрів слова (теми «Письменники рідного краю», «Великі письменники України»), а отже, з тематикою їхньої творчості, авторським ставленням, способами зображення дійових осіб, подій, обставин, багатством змісту тощо.

Звичайно, для глибокого ознайомлення дітей з проблематикою і тематикою творів художньої літератури, зміст підручників з читання сьогодні має переглядатися. Очевидно, потребують заміни твори соціологічної, суспільно-політичної спрямованості, зорієнтовані на висвітлення недалекого минулого і сучасного життя нашого суспільства (свята, знаменні дати, сезони).

Відомо, що засвоєння літературних текстів впливає на особистість школяра. Отже, має посилитися робота з текстами, які б сприяли вихованню культури пове-

дінки, виробленню морально-соціальних норм, духовності учнів.

Поступове пізнання дитиною різноманітних людських доль і поглядів, відображених у літературних творах, допоможе молодшому школяреві глибше проникати у різноманітні сторони людського існування. Саме у процесі пізнання життя формуватиметься ставлення і до людей, і до навколишнього світу, природи тощо. А формування уявлень, ідей, утвердження реальностей — це і мета навчання, і засіб, основа освіти й виховання дітей.

Важливо, щоб учні на уроках читання під керівництвом учителя вчилися усвідомлювати зміст, помічали художні прийоми, виявляли головне, співпереживали, висловлювали ставлення до прочитаного, вели диспути, обговорення, правильно оцінювали літературних персонажів, замислювалися над мотивами їхніх вчинків, вміли редагувати і критикувати аналізовані твори.

Реалізувати це в умовах школи не завжди можливо. У багатьох випадках дитина має єдиний підручник з читання, який у кінці травня в неї забирають, і до 1 вересня наступного навчального року «звільняють» від обов'язків читача. Не рахуючись із тим, що у вільну годину влітку дитина хотіла б перечитати окремі твори, знайти для себе корисне. Іншої літератури для дитячого читання українською мовою в бібліотеках сіл і міст обмаль, бо 3—5 примірників тієї чи іншої художньої або науково-пізнавальної книжки — це краплина в морі. Списки літератури, яку діти мають прочитати за літо, стають ілюстрацією безпорадності.

Вихід з такого становища є — видавати книжки українською мовою на Україні для дітей не меншими тиражами, ніж російською, а, мабуть, більшими, оскільки тільки таким чином можна реалізувати Закон про мови в УРСР.

Варто повернутися до доброї традиції школи — зробити підручник власністю дитини. Нехай вони будуть у неї від 1 до 11 чи 10 класу. Хай вона працює з ними і тоді, коли до цього спонукають, і тоді, коли сама захоче. Або, на крайній випадок, до створення і видання книжок українською мовою залишати учням підручники на ціле літо, а десь у вересні-жовтні передавати бібліотеці. Школярам, які з тих чи інших причин недостатньо оволодівають матеріалом, залишати підручники назавжди. Дуже добре було б, щоб учитель мав змогу вибирати до державної програми (також не однієї) один з трьох, а то й чотирьох підручників. Інтерес класовода до книги передається й вихованцям.

Великими боржниками перед молодшими школярами мають почувати себе дитячі письменники України. Мало творів, які задовольняли б сьогодні читача-початківця. Бракує довідкової літератури для дітей. А її варто було б створити у двох-трьох томах під цікавою назвою. Потрібні набори книжок з читання по 18—20 примірників для кожного класу. Бо як можна викликати інтерес, привчити школяра читати самостійно, коли на уроці класовод має всього одну книжку, та й то позичену в колеги.

Сьогодні вчителю надається право, виходячи з конкретних умов, проводити уроки позакласного читання за власними планами і загальними настановами (як сформувати в дітей на основі наявного матеріалу для читання відповідні знання, уміння й навички).

У процесі навчання читати учні мають

на достатніх рівнях оволодіти прийомами логічного мислення — ділити текст на частини, складати план, переказувати текст, порівнювати, зіставляти, робити висновки. Класовод має використовувати проблемно-пошукові методи (введення творчих завдань, диспути, створення педагогічних ситуацій, спрямованих на формування якостей особистості, де б школярі самостійно розмірковували над прочитаним, пов'язуючи це з навколишнім життям, і багато іншого).

Сьогодні, коли набув чинності Закон про мови в Українській РСР, педагоги мають посилити увагу до особистості учнів, без чого навчальний процес не може вважатися повноцінним. Урок доцільно проводити з орієнтацією не просто на різних дітей, а на розвиток їх здібностей, на всебічну допомогу і заохоченням їх самостійною творчою роботою.

Н. П. ТРОФИМОВИЧ,

вчителька початкових класів
(Кіровоградська обл.)

ПРОВІДНИЙ ЧИННИК УСПІШНОСТІ

(3 досвіду роботи)

На успішність учнів впливає дуже багато різноманітних факторів. Але одним із найважливіших є вміння свідомо, правильно, виразно та швидко читати. Дитина, яка не вміє добре читати, переживає великі труднощі при виконанні домашніх завдань, їй нецікаво на уроках, вона приречена на розумову обмеженість і зубріння. Такий учень не буде активним читачем бібліотеки, не відчуватиме потреби спілкування з книгою, бо читання приносить не задоволення, а муку.

Це вміння і любов до читання здебільшого формуються у молодшому шкільному віці, коли приділяється увага техніці читання. Звичайно, щоб успішно розвивати її, треба правильно розуміти основи цього процесу і насамперед те, що читання — психофізіологічний процес, залежний від особистості, швидкості реакцій, якості зору, темпераменту. Так, холерики швидко говорять і читають, а флегматики й меланхоліки значно повільніше. Проте все ж унаслідок відповідних вправ техніку читання зростає і в них. Система тренувальних вправ

дуже різноманітна, але найбільш ефективні такі:

І. Вправи на постановку дихання та розвиток артикуляції.

Серед молодших школярів досі є такі, які не вміють регулювати дихання, внаслідок чого при читанні захлинаються, роблять вдих посеред слова, гублять закінчення. У частини дітей спостерігається недостатня розвиненість артикуляції для чіткої вимови окремих звуків, особливо [р], [л], [с], [ш], [ф], [ж], [ч], [к], [п], [ц] та сполучень з ними. Це істотно погіршує техніку читання. Щоб подолати такі недоліки, практикую дихальні вправи:

— швидко і глибоко вдихнути носом із наступним тривалим і спокійним видихом через рот, повільний видих при звуковій [ф], [с], [ш] та інші під лічбу;

— читання групи слів, речень або частини вірша на одному диханні. Цей вид роботи можна провести у вигляді гри «Хто більше?»;

— вимова складів із чергуванням звуків [р — л], [с — ш], [з — с] тощо спочатку пошепки, а потім голосно, повільно — швидко. Широко застосовую проказування скоромовок, що сприяє активному тренуванню мовленнєвих органів. Діти роблять це у різному темпі за вказівкою вчителя: П — повільно; Н — нормально; Ш — швидко. Перед ними ставиться завдання вимовляти звуки чітко та зрозуміло. Завдяки скоромовкам не лише налагоджується дихання, а й по-